

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

**Głódkowska, J., Gasik, J. M., Pağowska, M. (eds.) (2017):
Studies on Disability. International Theoretical,
Empirical and Didactics Experiences
(Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej,
Warszawa, 334 o.)**

FABULA SZABOLCS

FABULA Szabolcs: adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet; 6722 Szeged, Egyetem u. 2.; fabula.szabolcs@geo.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7152-8409>

Szabolcs FABULA: senior lecturer, Institute of Geography and Earth Sciences, University of Szeged; Egyetem u. 2., H-6722 Szeged, Hungary; fabula.szabolcs@geo.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7152-8409>

A cím láttán sokakban felmerülhet a kérdés: miért szerepel egy, a fogyatékoság tudományos vizsgálatáról szóló tanulmánykötet ismertetője a Tér és Társadalom című folyóirat oldalain? A rövid válaszom erre a kérdésre két pontban foglalható össze: (1) a téma *társadalmi* vonatkozásai miatt; (2) a téma *térbeli* vonatkozásai miatt. Egyrészt számos nemzetközi szervezet szerint a fogyatékosággal élő emberek kirekesztésének megszüntetése a 21. század elejének egyik fontos, globális léptékű kihívása. Az elmúlt néhány évtized ugyanakkor sok országban jelentős előrelépést hozott a fogyatékosággal élő emberek társadalmi helyzetében, a pozitív változásokban pedig kiemelkedő szerepet játszottak az érintett emberek jogainak elismeréséért indult mozgalmak és a nyomukban megjelenő újfajta tudományos kutatási irányok. Ez utóbbiak közé sorolható a kritikai és interdiszciplináris szemléletű fogyatékoságtudomány (*Disability Studies*), amelyről tulajdonképpen a jelen ismertető tárgyát képező kötet is szól. Másrészt, ha elfogadjuk, hogy a (társadalmi) tér egy társadalmi termék, amely mindig bizonyos hatalmi viszonyokat tükröz, akkor nem nehéz belátni, hogy a fogyatékosággal élő emberek hátrányos helyzetének kialakulása elválaszthatatlan a társadalom térképző gyakorlataitól. A fogyatékoság tehát végső soron szintén egy társadalmi-térbeli képződmény (Park, Radford, Vickers 1998; Gleeson 1999; Imrie, Edwards 2007; Hall, Wilton 2016). Bár az alábbiakban ismertetett kötet összeállításakor a szerkesztők nem a fogyatékoság térbeli aspektusaira fókuszáltak, az egyes tanulmányok így is számos ponton kötődnek a társadalmi tér vizsgálatához.

A „*Studies on Disability. International Theoretical, Empirical and Didactics Experiences*” című tanulmánykötet a varsói Maria Grzegorzewska Egyetem Gyógy-

pedagógiai Intézetének (Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej) gondozásában jelent meg 2017-ben. A kötet szerkesztői, Joanna Głodkowska, Justyna Maria Gasik és Marta Pağowska a fenti egyetem munkatársai és azon belül a fogyatékossggal kapcsolatos interdiszciplináris tudományos bizottság (*Chair of Interdisciplinary Studies on Disability*) tagjai. Maria Grzegorzewska, akit a fogyatékossggal élő emberek lengyelországi oktatásának megteremtőjeként ismernek, 1922-ben hozta létre Varsóban az első ilyen célra szolgáló intézetet, amely jelenleg az ő nevét viseli. A Maria Grzegorzewska Egyetem képzési programjai között kiemelt szerepet játszik a fogyatékossggal élő embereknek szóló speciális oktatás, és 2016-ban az egyetemen elindult az Interdiszciplináris Fogyatékossgtudományi Képzés (*Interdisciplinary Disability Studies*) is. Lengyelországban ez az első ilyen jellegű oktatási program, amelynek keretében a hallgatók már nemcsak a fogyatékossggal élő emberek és családtagjaik mindennapi életvitelének javításával kapcsolatos gyakorlati megoldásokat, hanem a fogyatékossg interdiszciplináris vizsgálatának alapjait is elsajátíthatják. A hagyományos klinikai szemléletet meghaladó, és a tudományos territóriumokon átívelő megközelítést jól szemlélteti a képzés néhány moduljának listája: a fogyatékossgkutatás alapjai; etikai és jogi aspektusok; történelmi és antropológiai megközelítés; pszichológiai és orvosi nézőpont; pedagógiai és stratégiai-szakpolitikai szempontok.

A kötet célja, hogy nemzetközi komparatív szemlélettel bemutassa a fogyatékossgtudomány és a fogyatékos embereket közvetlenül érintő felsőoktatási képzés fejlődési trendjeit, eddigi legfontosabb eredményeit és jövőbeli kilátásait. Az összehasonlítás tíz országra terjed ki (a kötetben lévő fejezetek sorrendjében): Bosznia-Hercegovina, Magyarország, Lengyelország, Oroszország, Spanyolország, Tajvan, Ukrajna, Írország, Jamaica, Amerikai Egyesült Államok. A szerkesztők interdiszciplináris megközelítését tükrözi, hogy az egyes országokból felkért szakértők között számos tudományszak képviselői megtalálhatók, mint például földrajz, gyógypedagógia, pszichológia és szociológia.

A tanulmánykötet négy fő szerkezeti egységből áll, és a rövid bevezető és záró fejezeteket kivéve összesen 12 különálló fejezetre tagolóódik, amelyek mindegyike egy-egy ország fogyatékossgtudományi kutatásának és gyógypedagógiai oktatásának történetével és jelenlegi állapotával foglalkozó tanulmány. A tíz országból kettőnek (Lengyelország, Spanyolország) két-két fejezetet szenteltek a szerkesztők, amelyek között országonként van ugyan némi átfedés, de ez nem zavaró, hanem inkább segíti a megértést. A négy nagyobb szerkezeti egységből az első tulajdonképpen a bevezető fejezet (Part 1. Disability studies – introduction), amelyben a fogyatékossgtudomány legfontosabb jellemzőiről, így kialakulásának történetéről, definiálásának és tudomány-rendszertani meghatározásának lehetőségeiről, valamint elméleti alapjairól és szemléletmódjáról kaphatunk áttekintést. A második, nagyjából a kötet hosszának felét kitevő szerkezeti egységben (Part 2. Science) megismerhetjük a fogyatékossgtudomány történeti gyökereit és legfontosabb közelmúltbeli eredményeit az ebben a részben tárgyalt országok-

ban. A jobb összehasonlíthatóság érdekében az egyes szerzők a szerkesztők által készített vázlatot követve építették fel a tanulmányaikat, bár indokolt esetben eltérhettek az ajánlástól. A fő tematikus modulok az egyes tanulmányokban: (1) alapvető információk az adott országról, annak felsőoktatási és kutatási rendszeréről és fogyatékkal kapcsolatos szakpolitikáiról; (2) a fogyatékkal vizsgálatának története és jelenlegi trendjei, alkalmazott paradigmák; (3) a fogyatékkal interdiszciplináris vizsgálata – pozitivistá és humanisztikus irányzatok, módszertani sokféleség; (4) a fogyatékkal jelenségének társadalmi megítélési formái – egyén-központúság, normalizáció, kulturális konstrukciók. A harmadik, az előzőhöz hasonlóan hosszú szerkezeti egység (Part 3. Didactics) ugyancsak országokénti leírás, de az itt lévő tanulmányok mindegyikében a szerzők bemutatnak egy-egy, az adott országban működő, fogyatékkéstudományi vagy fogyatékkal kapcsolatos felsőoktatási intézményt, illetve képzési programot (pl. gyógypedagógia, speciális oktatás). A rövid záró szerkezeti egység (Part 4. Disability studies – important threads to comparative analyses) tulajdonképpen a kötetben szereplő tanulmányok legfontosabb megállapításait foglalja össze egy, a kötet fő témái szerint strukturált komparatív értelmezési keretben: a fogyatékkal értelmezésének története és fő paradigmái, a fogyatékkal kapcsolatos oktatási munka, a fogyatékkal tudományos vizsgálatának helyzete az egyes országokban, rövid szakpolitikai kitekintés.

Ami a tanulmánykötet fő eredményeit illeti, címéhez méltóan elméleti, empirikus és oktatástani szempontból is számos hasznos információval szolgál. A bevezetőből megtudhatjuk, hogy a fogyatékkéstudomány (*Disability Studies*) egy olyan diszciplína, amely a fogyatékkésséget társadalmi képződménynek tekinti, és annak értelmezéseivel, kezelésével, megjelenési formáival és mindezek társadalmi következményeivel foglalkozik. Kritikai szemlélet jellemzi, amelynek értelmében képviselői a fogyatékkésséget, hátrányos helyzetet eredményező hatalmi viszonyok feltárását és megkérdőjelezését alapvető feladatnak tartják. Szintén ebből az attitűdből következik, hogy a fogyatékkéstudomány a korábban domináns orvosi megközelítéssel szemben is ellensúlyra törekszik. További alapvető jellemzője, hogy inter- és multidiszciplináris, ezért számos tudomány elméleti és módszertani készletéből építkezik. A 14. oldalon a szerkesztők fel is sorolják az érintett diszciplínákat – történelem, szociológia, irodalom, politikatudomány, jogtudomány, közgazdaságtan, kritikai kultúrakutatás (*culture studies*), antropológia, földrajz, filozófia, teológia, társadalmi nemek tudománya (*gender studies*), kommunikáció- és médiatudomány, művészettudomány – bár a sort valószínűleg még lehetne bővíteni. A bevezetésből az is kiderül, hogy a fogyatékkéstudomány elméleti alapja a fogyatékkal társadalmi modellje (*social model of disability*), szemben a társadalmi gondolkodást még napjainkban is sok országban meghatározó medikális modellel (*medical model*). Utóbbi szerint a fogyatékkal egyéni jellemző, és akkor lesz valaki fogyatékkal élő, ha egészségkárosodása miatt a társadalom által normálisnak tekintett tevékenységeket nem tudja elvégezni. Kö-

vetkezésésképpen a fogyatékossggal élő emberek hátrányos helyzetének is az egyéni egészséggi állapot a forrása. A társadalmi modell ezzel szemben a fogyatékossggot társadalmi képződménynek tartja, élesen elválasztva egymástól az egészségkárosodást (egyéni, biológiai jellemző) és a fogyatékossggot (társadalmi termék). A modell szerint a fogyatékos emberek hátrányos helyzete nem testi és szellemi adottságaikból fakad, hanem a társadalom működése következtében keletkező akadályokból. A bevezetés tehát röviden és közérthetően magyarázza el a fogyatékossgtudomány szemléletét, amelyet a kötet valamennyi szerzője magának vall, így ez a fejezet megfelelő alapot is nyújt a többi tanulmánynak.

A kötetben szereplő tanulmányok fő eredményeit a könyv záró fejezetének struktúrája szerint ismertetem, az egyes fejezetek tételes bemutatása helyett. Az összefoglalásban ugyanis a szerkesztők a következő szempontok alapján hasonlítják össze a kötetben vizsgált országok fogyatékossgtudományi és gyógypedagógiai vívmányait: (1) a fogyatékossggal élő emberek helyzetének értékelése történelmi-kulturális szempontból; (2) a fogyatékossggal élő emberek oktatása; (3) a különleges nevelési igényű emberekkel foglalkozó tanítók képzése; (4) a fogyatékossgtudomány általános helyzete.

Ami az első pontot illeti, mindegyik vizsgált országban hasonló fejlődésen ment keresztül a fogyatékossggal élők társadalmi megítélése. A korai időszakokban a teljes elutasítás és társadalmi kirekesztés volt jellemző velük szemben, ami jobb esetben is a zárt intézetekben való elhelyezésüket és gondozásukat jelentette. Ezt a szemléletet fokozatosan felváltotta az akadálymentesítést, társadalmi befogadást és jogi egyenlőséget hangsúlyozó felfogás. Mindezzel párhuzamosan hasonló folyamat zajlott le a fogyatékossg tudományos meghatározásában. A 16. századig ugyanis szinte mindegyik vizsgált országban többnyire vallásos és természetfeletti magyarázatokat adtak a fogyatékossg kialakulására, később ezeket felváltotta a medikális modell dominanciája, a közelmúltban pedig a társadalmi modell szerepe is jelentősen megerősödött. Az általános trendek mögött azonban különbségek fedezhetők fel az egyes országok között, amely eltérések történelmi, kulturális és politikai okokra vezethetők vissza. A szerkesztők szerint két csoport különíthető el. Az egykori szocialista országokban a medikális modellen alapuló defektológia, vagyis az emberi szervezet tartósan kóros elváltozásainak kezelésével (lényegében az abnormálisnak tekintett állapot helyreállításával, javításával) foglalkozó tudományág egészen az 1980-as évekig meghatározta a fogyatékossgról való tudományos gondolkodást. Azokban az országokban viszont, ahol nem szocialista rendszerek jöttek létre a második világháború után, a társadalmi modell is hamarabb nyerhetett teret.

Az 1990-es évek eleje tehát több országban korszakhatárt jelentett. Jó példa erre az Oroszországról szóló fejezet (A. I. Akhmetzyanova, T. V. Artemyeva, N. Y. Kostyunina, R. A. Valeeva), amelyből megtudhatjuk, hogy a Szovjetunió felbomlása után viszonylag gyorsan lefektették egy befogadóbb jellegű fogyatékossgügyi szakpolitika kereteit, hiszen már 1992-ben programot indítottak a fogyatékossg-

gal élők integrációjáért, és 1990-től a gyógypedagógiában is teret nyertek a jogi és esélyegyenlőségi, valamint az integrált oktatási paradigmák. Ukrajnában (M. Leschenko, Y. Nosenko) szintén 1990-től számítják a speciális oktatás „modern” szakaszát, amely a társadalmi befogadás paradigmán alapul, míg a korábbi szakaszok az egyházak és szerzetesrendek jótékonyági és emberbaráti cselekedeteire (kb. 18. század közepéig), illetve a medikális és intézeti gondozásra (a 20. század végéig) épültek. Bosznia-Hercegovinában is érzékelhető a defektológia korábbi hatása, hiszen a tuzlai egyetemen a jelenlegi oktatási és rehabilitációs kart korábban defektológiai karnak hívták. A fejezetből (M. Halilovic) ráadásul kiderül, hogy Bosznia esetében a fogyatékoságkutatás és gyógypedagógia fejlődését nehezíti az ország viszonylag kis gazdasági teljesítménye és a szegénység, valamint a közigazgatási széttagoltság.

A második és harmadik pontok tárgyalásakor érdemes leszögezni, hogy jelenleg a kötetben bemutatott mindegyik országban az inkluzív oktatást igyekeznek erősíteni. Mindezt főként a normalizáció (e szerint tiszteletben kell tartani az emberi sokféleséget, és a fogyatékosággal élőknek is joguk van az emberhez méltó bánásmóddhoz) és társadalmi befogadás elvei alapján, amelyekhez az elméleti alapot a fogyatékoság szocio-ökológiai értelmezése, illetve a társadalmi modell jelentik. Az előző ponthoz hasonlóan itt is két csoportba sorolhatók a vizsgált országok, és jelentős az átfedés az előző kategorizálással. Az egyik csoportba azok az országok tartoznak, amelyekben hivatalosan lefektetett, egységes és átfogó elvek alapján folyik az inkluzív oktatás (Amerikai Egyesült Államok, Írország, Lengyelország, Spanyolország, Tajvan), míg a másik csoportba tartozó országokban még jelenleg is formálódóban vannak az inkluzív oktatás elméleti és módszertani keretei. A fogyatékosággal élő emberekkel foglalkozó szakemberek, például gyógypedagógusok képzését tekintve szintén konvergencia figyelhető meg az egyes országok között. Az érintett pedagógusoknak és más szakembereknek el kell végezniük a megfelelő felsőoktatási képzést, majd az adott ország rendszerétől függően egyéb speciális képzéseken vesznek részt, ami legtöbbször élethosszig tartó tanulást jelent. Spanyolország ebből a szempontból kivételt képez, hiszen a szerzők (A. M. A. González, M. Á. V. Alonso, P. N. Macho, L. E. G. Sánchez) leírása alapján jelenleg nincsen BSc-szintű gyógypedagógiai képzési program. Mindazonáltal a spanyolországi oktatási rendszer számos MSc-képzést kínál azoknak a pedagógusoknak, akik sajátos nevelési igényű gyermekekkel szeretnének foglalkozni.

A negyedik pontról, a fogyatékoságtudomány általános helyzetéről elmondható, hogy mindegyik országban elmozdulás figyelhető meg a korábban kizárólagosnak számító medikális modell szerinti fogyatékoság-kutatásról, de jelentős különbségek is találhatók. Egyes országokban (Bosznia-Hercegovina, Magyarország, Oroszország, Ukrajna) a medikális modell hatása továbbra is erős, a fogyatékoságtudomány viszonylag gyenge akadémiai elismertséggel rendelkezik, és leginkább a gyógypedagógia keretein belül foglalkoznak vele. Más orszá-

gokban a fogyatékoságtudomány már előrébb tart abban a tekintetben, hogy interdiszciplináris tudományterületnek ismerjük el (Lengyelország, Tajvan), míg megint más országokban (Amerikai Egyesült Államok, Írország, Jamaica, Spanyolország) már szilárd alapokon nyugvó, elismert tudományterületnek számít. Az utóbbiak esetében érdemes kiemelni, hogy míg az Egyesült Államokban (M. A. Conway) és Írországban (S. Carton, P. Kearns) a fogyatékoságtudomány jelentős részben a 20. század második felének polgárjogi mozgalmában gyökerezik, Jamaicában (F. Morris) és Spanyolországban főként külföldi hatásra a tudományos szférából terjedtek el az újfajta paradigmák. Tajvan (S.-J. Lin, C.-C. Cheng) példája szintén tanulságos: a szerzők többek között arra hívják fel a figyelmet, hogy az Észak-Amerikából és Nyugat-Európából származó tudományos modellek átvétele hasznos, ám azokat érdemes a helyi társadalmi-kulturális viszonyok figyelembe vételével alkalmazni.

Bár felmerülhet kritika az összefoglalásban szereplő csoportosítások önkényes jellegét illetően, a kötet szerkesztői igyekeznek objektív ismérvekkel is alátámasztani ezeket (pl. van-e akkreditált BSc-, MSc-, PhD-szintű fogyatékoságtudományi képzési program az adott országban; van-e interdiszciplináris fogyatékoságtudományi kutatóközpont). Lengyelország (J. Głodkowska, J. M. Gasik, M. Pağowska) és Magyarország (Sz. Fabula) összevetése segít érzékeltetni a különbséget az egyes csoportok között. A két fejezetből kiderül, hogy bár a fogyatékoságtudomány egyik országban sem számít akadémiai szinten elismert oktatási és kutatási ágazatnak, előbbiben a 2016-2017-es tanévtől interdiszciplináris jellegű, MSc-szintű fogyatékoságtudományi képzés működik (Varsó), míg utóbbiban nincs ilyen önálló képzés (bár a fejlődésnek vannak jelei: pl. az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karon van fogyatékoságtudományi doktori műhely és a gyógypedagógiai alapképzés társadalomtudományi moduljának része a fogyatékoságtudományi alapismeretek is).

Összegzésként, úgy vélem, hogy a „*Studies on Disability. International Theoretical, Empirical and Didactics Experiences*” című tanulmánykötet rendkívül értékes információkkal gazdagíthatja olvasóit. Bár az ismertető elején azt írtam, hogy a benne szereplő tanulmányok nem kifejezetten a fogyatékoság térbeli aspektusaival foglalkoznak, mégis – „földrajzos szemmel” – három ilyen tényezőt emelnék ki. Először is, a kritikai fogyatékoságtudomány interdiszciplináris jellegű, amely nem nélkülözheti az olyan szakterületek nézőpontjait sem, mint például a földrajz vagy a regionális tudomány. Másodsor, a nemzetközi komparatív szemlélet különösen érdekessé teheti a kiadványt azok számára, akik a tudományos fejlődés területiségével, országok közötti különbségeivel foglalkoznak. Harmadszor, véleményem szerint a felsőoktatás befogadóvá, akadálymentessé tétele kiemelt szempont kell, hogy legyen, amiért a hétről hétre órákat tartó pedagógusok, oktatók is sokat tehetnek, és ehhez a tanulmánykötetből ötleteket is meríthetnek. A fenti tényezőkre való tekintettel, a kötetet szívesen ajánlom az érdeklődők figyelmébe, diszciplináris háttértől függetlenül.

Irodalom

- Gleeson, B. J. (1999): *Geographies of Disability*. Routledge, London.
- Hall, E., Wilton, R. (2016): Towards a relational geography of disability. *Progress in Human Geography*, 6., 727-744. <https://doi.org/10.1177/0309132516659705>
- Imrie, R., Edwards, C. (2007): The Geographies of Disability: Reflections on the Development of a Sub-Discipline. *Geography Compass*, 3., 623-640. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2007.00032.x>
- Park, D. C., Radford, J. P., Vickers, M. H. (1998): Disability studies in human geography. *Progress in Human Geography*, 2., 208-233. <https://doi.org/10.1191/030913298672928786>